

Chistyakova I. N., Krivdina I. B.

The Ombudsman Institute in Ukraine: historical and legal aspect 136

HISTIRIOGRAPHY AND CHRONOLOGY

Ivanichenko L. M.

Factory industry of Odesa in 1900–1914 150

Fedorova A. I.

The first mention of the term Ukraine: historiographical aspect 162

Tsubenko V. L.

«The South of Ukraine in the National and European history» — the III International science-practical conference dedicated to the 25-th anniversary of Independence of Ukraine 173

PERSONALIA

Goncharuk G. I.

About Rukh and his Father 189

Hrushytska I. B., Suhoterina L. I.

From the History of Odessa School of Scientific Photography: M. L. Katz (1906–1990) 202

Kornienko E. V.

Sergiy Shelukhin: Reflections about Independence 212

Shanovska O. A.

Mykhaylo Horyn's Great Mission 220

Yakovlyev I. V.

The formation of I. F. Drach personality during the de-stalinization 232

ДЕЯКІ ПИТАННЯ НОВОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

УДК 94(477+571)«1905/1917»

В. В. Березовська

МОНАРХІЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ БЕССАРАБІЇ (1905–1917 рр.)

Дунайський інститут Національного університету
«Одеська морська академія»
вул. Фанагорійська, 9, м. Ізмаїл, Одеська обл., 68600, Україна

Березовська Вікторія Вікторівна, к. і. н., доц., доцент кафедри гуманітарних дисциплін, e-mail: matcik2@mail.ru

АНОТАЦІЯ

Більшість монархічних організацій з'являються в імперії після революційних подій 1905 р. В квітні 1905 р. в Кишиневі за ініціативою влади було утворено «Бессарабську вітчизняну лігу» під керівництвом Павла Крушевана. Бессарабія була одним з регіонів імперії, в якому швидко та інтенсивно поширювався вплив чорносотенних організацій: в краї діяли 194 чорносотенних відділи. Більшість їх функціонували в Кишиневі, Хотинському, Оргеєвському, Ізмаїльському повітах. Соціальний склад чорносотенних організацій був досить строкатий, вони охоплювали основні суспільні стани та соціальні групи населення регіону. Серед чорносотенців були селяни та дворяни, робітники та чиновники, студенти та домогосподарки. Однак визначальне місце в чорносотенних формуваннях належало православному духівництву. Причиною масовості чорносотенного руху, як і інших політичних рухів у Росії на початку ХХ ст., стала наявність численних маргінальних груп, що було зумовлено зростанням промисловості та урбанізацією країни.

Ключові слова: чорносотенний рух; Бессарабія; дворянство; селянство; православне духівництво.

В. В. Березовская

**МОНАРХИЧЕСКИЕ ОРГАНИЗАЦИИ БЕССАРАБИИ
(1905–1917 гг.)**

Дунайский институт Национального университета
«Одесская морская академия»
ул. Фанагорийская, 9, г. Измаил, Одесская обл., 68600, Украина

Березовская Виктория Викторовна, к. и. н., доц., доцент кафедры гуманитарных дисциплин, e-mail: matcik2@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Большинство монархических организаций появляются в империи после революционных событий 1905 г. В апреле 1905 г. в Кишиневе по инициативе власти была создана «Бессарабская отечественная лига», которую возглавил Павел Крушеван. Бессарабия была одним из регионов империи, где очень быстро и интенсивно распространялись черносотенные идеи и организации: в крае действовало 194 отделения черносотенных партий и групп. Большинство из них функционировали в Кишиневе, Хотинском, Оргеевском и Измаильском уездах. Социальный состав черносотенных организаций был достаточно пестрым; они охватывали основные сословия и социальные группы населения региона. Среди черносотенцев были крестьяне и дворяне, рабочие и чиновники, студенты и домохозяйки. Однако исключительная роль в черносотенных организациях принадлежала православному духовенству. Причиной массовости черносотенного движения, как и других политических сил в России в начале XX века, стало наличие многочисленных маргинальных групп, что было обусловлено ростом промышленности и урбанизацией государства.

Ключевые слова: черносотенное движение; Бессарабия; дворянство; крестьянство; православное духовенство.

V. V. Berezovs'ka

**MONARCHIST ORGANIZATIONS OF BESSARABIA
(1905–1917)**

Danube Institute of the National University
«Odesa Maritime Academy»
Fanahoriys'ka St, 9, Izmail, Odesa region., 68600, Ukraine

Berezovs'ka Viktoriya Viktorivna, PhD in History, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of Humanities, e-mail: matcik2@mail.ru

ABSTRACT

Most of the monarchist organizations had appeared in the Empire after the revolutionary events of 1905. By the initiative of the authorities was created «Bessarabian National League» under the leadership of Paul Krushevan in Chisinau, in April, 1905. Bessarabia was one of the regions of the empire in which the influence of the Black Hundreds organizations spread rapidly and extensively: there were 194 branches of the Black-Hundred parties and groups in the region. Most of them functioned in Chisinau, Khotyn, Orhei and Izmail districts. The social structure of the Black Hundreds was quite a divers, they comprised the main classes and social groups of the region. There were peasants and nobles, the clerks and workers, students and housewives among reactionaries. However, the decisive place in the Black Hundred units belonged to the Orthodox clergy. The causes of Black Hundred mass movements, as well as other political forces in Russia in the early twentieth century, were the presence of many marginalized groups, appeared due to the growth of industry and urbanization of the country.

Key words: Black-Hundred movement; Bessarabia; the nobility; the peasantry; the Orthodox clergy.

Протягом останніх років у суспільній свідомості виявилася зацікавленість монархізмом, його місцем в історії Російської імперії та, відповідно, політичними організаціями, що відстоювали ідеали традиційної форми правління. Історія XX століття демонструє нам, що ігнорування історичних шляхів розвитку власної державності при проведенні соціально-політичних змін коштує занадто дорого й має свої відголоски в сучасному житті. Ці обставини викликають гостру необхідність більш ґрунтовного аналізу історії суспільно-політичних рухів початку XX ст., ідеологічного спадку й практичної діяльності монархічних організацій регіонального рівня.

Серед літератури останніх років виділяються роботи В. Кожинова [1], в яких автор заперечує причетність правих організацій до єврейських погромів і політичних вбивств, відзначаючи, що все «чорносотенне» піддалося ні з чим незрівняному «обмовленню». Концептуальні зміни у вивченні монархічних партій почалися у зв'язку з виходом робіт С. Степанова [2], Є. Михайлової [3], І. Омелянчука [4]. Однак до цього часу в українській історіографії бракує наукових розробок щодо діяльності регіональних монархічних організацій. Тому звернення автора даної статті до питань становлення, окремих аспектів діяльності, соціального складу монархічних організацій Бессарабії початку ХХ ст. є цілком обґрунтованим.

Нагадаємо основні етапи процесу формування монархічних організацій в Російській імперії. В жовтні 1900 р. в середовищі національної столичної інтелігенції виникла ідея створити націоналістичний гурток. З часом з'явилося товариство під назвою «Русское собрание» (РС), яке очолив князь Д. П. Голіцин. Статут організації було затверджено наприкінці січня 1901 р. Товариство було засновано як суто просвітницьке об'єднання, завдання якого визначалися наступним чином: «створити такий центр, куди б сходилися руські люди, і де могли б обмінюватися думками», «по змозі своїй служити російському мистецтву» [5]. На перших зборах до складу РС увійшли 120 членів організації. Пізніше, у 1903 р. в Харкові було відкрито перший місцевий відділ «Русского собрания», на чолі з вечним-істориком, професором місцевого університету А. С. Вязигиним. У тому ж році філія товариства була відкрита в Одесі.

Активізація революційних настроїв в країні змусила товариство перейти від читання доповідей і проведення літературних вечорів до активної політичної роботи. У 1904–1905 рр. на додаток до харківського й одеського були створені відділи «Русского собрания» в Києві, Варшаві, Оренбурзі, Казані, Пермі, Вільно.

Революція 1905–1907 рр. активізувала процес організаційного оформлення чорносотенного руху. Перші масові організації правого напрямку виникли навесні 1905 р. Так, у квітні 1905 р. в Москві було створено «Союз русских людей» (СРЛ). Його основу склали представники давніх аристократичних родин. Одеський відділ «Союза русских людей», відкритий

4 жовтня 1906 р., очолив дворянин і педагог Н. Н. Родзевич. Чисельність організації складала близько 300 чоловік.

Бурхливе зростання організацій правого політичного крила припадає на період після підписання Маніфесту 17 жовтня 1905 р. Тоді ж відбувається організаційне оформлення монархічного руху. У листопаді 1905 р. в Петербурзі утворюється «Союз русского народа» (СРН) на чолі з О. Дубровіним, М. Марковим і В. Пуришкевичем. Пізніше останній, виключений наприкінці 1907 р. з СРН, утворив «Русский народный союз имени Михаила Архангела» (СМА). Крім того, в центрі і на місцях існували інші чорносотенні об'єднання, близькі за програмними настановами і тактикою до перших двох («Союз мира и порядка», «Русская монархическая партия», «Русское народное общество за веру, царя и отечество» та ін.) [6, с. 149].

До весни 1907 р. «Союз русского народа» поглинув значну кількість правих партій і організацій, ставши центром консолідації монархічного руху. За короткий час Союз перетворився на найбільшу партію в Росії з власною газетою — «Русское знамя» (виходила з листопада 1905 року) [7, с. 31].

У Бессарабії процес створення чорносотенних організацій розпочався наступним чином. За ініціативою влади у квітні 1905 р. в Кишиневі з'явилася «Бессарабская отечественная лига», під керівництвом Павла Крушевана. У зверненні до народу Ліга закликала людей не брати участі в революційних мітингах, підтримувати політику уряду. Організаційне оформлення монархістської партії в краї під керівництвом В. Пуришкевича та П. Крушевана відбулося восени 1905 р., коли політична діяльність була легалізована [8, с. 23–27].

Бессарабія була одним з регіонів імперії, в якому швидко та інтенсивно поширювався вплив чорносотенних організацій: в краї діяло 194 чорносотенних відділів. Більшість їх функціонувала в Кишиневі, чисельність досягла приблизно 2500 осіб, а в губернії чисельність прихильників цього напрямку доходила до 16000 осіб. В Бессарабії виходила чорносотенна газета «Друг», редактором якої був відомий журналіст Павло Олександрович Крушеван. У 1906 р. були створені відділи «Союза русского народа» в Хотинському повіті (22 жовтня 1906), Оргееві, Вадлуй-Воде (жовтень 1906), Серата-Галбене, Бендерах (11 січня 1907), Чиучиулень, Кишиневі (1907).

русского народа» був Д. І. Менделєєв, видатний російський хімік; Д. І. Гловайський, відомий російський історик; російські художники зі світовими іменами: С. М. Васнецов, М. С. Нестеров, П. Д. Корін. Таким чином, поширена думка про те, що інтелігенція ігнорувала праві організації, не має достатніх підстав, в усякому випадку, в період 1906–1913 рр. У Бессарабії яскравим представником цього суспільного прошарку серед чорносотенних діячів був Г. В. Бутмі, один з ідеологів програми монархістів з економічних питань [12].

Стрижнем чорносотенного руху було дворянство. Воно було представлене практично у всіх правомонархічних організаціях, де його представники обіймали, як правило, керівні посади. Навіть у Головній Раді СРН 17 з 34 членів належали до дворянського стану. Серед 45 головуючих губернськими відділами СРН 29 були дворянами. В «Союзе русских людей» серед 48 членів-засновників 31 належав до дворянського стану [13, с. 60]. Серед них були найвідоміші бессарабські дворяни-чорносотенці П. А. Крушеван, В. М. Пуришкевич, П. Н. Крупенський, Г. В. Бутмі та інші.

Незважаючи на постійне збільшення числа купців і міщан у складі чорносотенних Рад, більшість губернських філій очолювали дворяни. Повітові відділи, в тому числі і більшість бессарабських, найчастіше очолювали місцеві священники. Що ж до промислових центрів, то там до чорносотенних організацій, поряд з дрібною міською буржуазією, входили і робітники.

Хоча дворянство дійсно стояло біля витоків чорносотенного руху, в статутах і програмах чорносотенних організацій немає жодного слова про будь-яке виняткове становище або права цього стану. Навпаки, першою ж статтею Статуту «Союза русского народа» проголошувалося, що «Союз» бере собі за неухильну мету розвиток національної російської самосвідомості і міцне об'єднання російських людей всіх станів і верств для загальної роботи на користь дорогої нашої вітчизни — Росії єдиної і неподільної» [14].

Визначальна роль у чорносотенних формуваннях належала православному духівництву. Заступниками відділів виступали, як правило, керівники місцевих епархій. В той же час треба відмітити, що Синод, який формально забороняв духівництву займатися політичною діяльністю, насправді дотримувався по-

двійного стандарту. Зокрема участь священнослужителів у монархічних організаціях неофіційно заохочувалася.

Одним з активних провідників монархічних ідей в Бессарабії був єпископ Серафим Чичиягов. Місцеві священники М. Чакир, І. Чебан, П. Гам брали безпосередню участь в роботі організацій. До негативних наслідків участі цього стану в політичному житті регіону можна віднести те, що під час виборів до Думи духовенство перетворилося на інструмент політичної боротьби, а церква стала місцем виборчих мітингів, що дозволило радянським дослідникам дискредитувати духовенство в очах громадськості.

Поряд з духовенством активну участь в діяльності чорносотенних формувань брали чиновники та буржуазія. Активним діячем правомонархічного руху в Бессарабії був херсонський міщанин Іван Іванович Дудніченко. Він служив помічником секретаря земської управи Бессарабської губернії, брав участь у місцевому відділі СРН, співробітничав з газетами «Знамя» і «Друг». У 1912 р. брав участь у виданні «Бессарабського листка». Влітку 1912 р. був обраний секретарем Кишинівського відділу «Русского народного союза имени Михаила Архангела», а у 1913 р. став членом редакційної комісії «Книги русской скорби» [15, с.203].

Раніше вважалося, що робітничий клас не був широко представлений серед учасників праворадикальних організацій. Але факти свідчать про інше. Так, в Одесі до СРН приєдналося понад 600 робітників з «Партії правого порядку», що припинила свою діяльність після виборів до Державної Думи. Крім того, ще 1350 осіб працювали в портових артілях вантажників, що належали «Союзу». Ці кваліфіковані робітники отримували високу заробітну плату (на деяких підприємствах більше 100 крб на місяць) і, цілком зрозуміло, виступали проти страйків, що порушували нормальний виробничий процес.

За підрахунками С. А. Степанова загальна кількість робітників-чорносотенців по всій країні складала приблизно 12–13 тис. чоловік. Проте, на думку І. В. Омелянчука, цифри ці не зовсім точні, оскільки лише у відділах Одеси, Катеринослава, Києва, Слов'янська налічувалося близько 11800 робітників, що були членами чорносотенних організацій. З середовища промислового пролетаріату чорносотенні організації рекрутували в свої

лави в основному високооплачуваних робітників і малограмотних вихідців з села, що зберігали разом з менталітетом, властивим аграрному суспільству, і монархічні ідеали [16, с. 89–90].

Місцеве селянство також було одною з активних складових монархічних організацій регіону. Створені для захисту монархії сільські відділи СРН в Бессарабії перетворилися на своєрідні селянські профспілки і, врешті решт, спрямували свою діяльність проти головної із засад самодержавства — поміщицького землеволодіння. Лідери монархічної партії виступали проти конфіскації землі у поміщиків, стверджуючи, що фермерство не дасть нічого позитивного, оскільки це призведе лише до деградації сільського господарства, підірве експорт, і скоротить засоби для існування сільськогосподарських робітників. Вони підкреслювали, що порушення прав приватної власності землевласників вплине і на інші суспільні верстви.

Аналіз соціального складу «Союза русского народа» свідчить про те, що до складу як центральних, так і місцевих відділів входили дворяни, духівництво, купці, підприємці, частина інтелігенції. Рядовий склад СРН — це селяни, дрібні крамарі, торговці, міщани, власники невеликих підприємств, представники пролетаріату, місцеві лікарі, вчителі, публіцисти.

Більшість членів Союзу складало селянство, особливо в регіонах, де був присутній відчутний тиск на росіян. Так, в Бессарабії були зафіксовані випадки входження до «Союзу» цілими селами. Також в рядах «Союзу» налічувалася велика кількість робітників, багато хто з яких по суті залишався селянами. Серед міщан членами організації, в основному, були ремісники, дрібні службовці, крамарі і кустарі, рідше — купці старших гільдій. Керівні пости в «Союзі» займали дворяни. Велику роль в організаційній і пропагандистській діяльності відігравали представники духовенства.

Чорносотенний рух в Бессарабії слід умовно розподілити на дві нерівномірні частини: одна, менша, складалася з дворян, великих землевласників, інтелігентів. Вони були ідеологічним ядром, чітко розуміли мету та завдання чорносотенного руху, координували їхню практичну реалізацію та аналізували реальні можливості монархічних організацій. Інша, більша частина, включала в себе велику кількість селян, дрібних підприємців і землевласників, а також маргінальні прошарки та

навіть декласовані елементи. Вся ця строката маса дуже приблизно розуміла сутність руху праворадикалів, брала в ньому участь інстинктивно, з огляду на ірраціональні мотиви. Така полярність чорносотенства через залучення до нього широкого соціального спектру і становить особливість монархічного руху в Бессарабській губернії.

Література та джерела

1. Кожин В. В. «Черносотенцы» и Революция (загадочные страницы истории) [Электронный ресурс] / Вадим Валерианович Кожин. — Москва, 1998. — Режим доступа: http://www.hrono.ru/libris/koz_h_chern.html [10.10.2016]; Кожин В. В.. Россия: век XX (1901–1939). Кто такие черносотенцы? [Электронный ресурс] / Вадим Валерианович Кожин. — Режим доступа: http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kogin1.php. — Дата обращения: 10.10.2016.
2. Степанов С. А. Черносотенцы: «Революционеры наизнанку» / С. А. Степанов // Политические исследования. — 1993. — № 1. — С. 37–52; Степанов С. А. Черносотенные союзы и организации / С. А. Степанов // Политические партии России: история и современность. — М.: Российская политическая энциклопедия, 2000. — С. 84–96.
3. Михайлова Е. М. Идеология правых партий и организаций Поволжья начала XX века (региональный аспект) / Е. М. Михайлова // Вопросы истории. — 2007. — № 11. — С.18–34.
4. Омелянчук І. Чорносотенний рух в Україні на початку XX століття / Ігор Омелянчук // Сучасність. — 1997. — № 12. — С. 86–93; Омелянчук І. Численность Союза Русского Народа в 1907–1914 гг. в правобережных украинских губерниях // История и культура: ежегодник. — М.: Индик, 2005–2006. — С. 146–154; Омелянчук І. Черносотенное движение на территории Украины (1904–1914 гг.) / Игорь Владимирович Омелянчук. — К. : Национальный институт украинско-российских отношений, 2000. — 299 с.
5. Степанов С. А. Черносотенцы и их борьба с беззаконием и смутой [Электронный ресурс] / С. А. Степанов. — Режим доступа: <http://nationalism.org/rodina/history/chernsotnya.htm>. — Дата обращения: 10.10.2016.
6. Черная сотня. Историческая энциклопедия 1900–1917 / сост. Степанов А. Д., Иванов. А. А. ; [отв. ред. О. А. Платонов]. — М.: Институт русской цивилизации, 2008. — 640 с.
7. Кичеев В. Г. Отечественная историография черносотенно-монархических организаций России в начале XX века / В. Г. Кичеев. — Улан-Удэ: ИПК ВСГАКИ, 2008. — 53 с.
8. Varta I. Partide și organizații politice on Basarabia on perioada revoluției din 1905–1907: дис. ... доктора іст. наук / Ion Varta. — Кишинів, 2008. — 145 с.

9. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУІА). — Ф. 1007 Помічник начальника Бессарабського губернського жандармського управління на прикордонному пункті в м. Ізмаїл та Ізмаїльському повіті. — Оп. 1. — Спр. 52: Листування з Бессарабським губернським жандармським управлінням, головнокомандуючим Ізмаїльського повіту, з унтер-офіцерами додаткового штату на пунктах повіту з перевірки політичної благонадійності жителів повіту, 3 січня — 16 квітня 1916 р. — 364 арк.
10. КУІА. — Ф. 1172 Колекція документів і матеріалів про революційний рух трудящих Придунайського краю. — Оп. 1. — Спр. 15. Політичний огляд помічника начальника Бессарабського губернського жандармського управління на прикордонному пункті в м. Ізмаїл та Ізмаїльському повіті. Фотокопія, 1907 р. — 22 арк.
11. Залезжский В. Н. Монархисты / Владимир Николаевич Залезжский. — Харьков, 1929. — 149 с.
12. Платонов О. Русская национальная философия в трудах её создателей [Электронный ресурс] / О. Платонов. — Режим доступа: http://hrono.ru/biograf/bio_b/butmi.html. — Дата обращения: 10.10.2016.
13. Омелянчук И. В. Черносотенное движение на территории Украины (1904–1914 гг.) / Игорь Владимирович Омелянчук. — К. : Национальный институт украинско-российских отношений, 2000. — 299 с.
14. Устав общества под названием «Союз русского народа» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.rusnar.ru/pages.php?p=charter>. — Дата обращения: 10.10.2016.
15. Черная сотня. Историческая энциклопедия 1900–1917 / сост. Степанов А. Д., Иванов. А. А.; [отв. ред. О. А. Платонов]. — М.: Институт русской цивилизации, 2008. — 640 с.
16. Омелянчук І. Черносотенний рух в Україні на початку ХХ століття / Ігор Омелянчук // Сучасність. — 1997. — № 12. — С.86–93.

REFERENCES

1. KOZHINOV, V. (1998) «Chernosotency» i Revoljucija (zagadochnye stranicy istorii) — «Black Hundreds» and the Revolution (The Curious Case of the page) [Online]. Moskov. 20/03/2012. Available from: http://www.hrono.ru/libris/kozh_chern.html. [Accessed 10 October 2016]. (In Russian); KOZHINOV, V. (2000) *Rossija: vek XX (1901–1939). Kto takie chernosotency? — Russia: Century XX (1901–1939) — Who are the Black Hundreds?* [Online]. Available from: http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kogin1.php. [Accessed 10 October 2016]. (In Russian).
2. STEPANOV, S. (1993) Chernosotency: «Revoljucionery na iznanku» — The Black Hundreds «The revolutionaries inside out». *Politicheskie issledovanija — Political studies*. No.1. p. 37–52. (In Russian); STEPANOV, S. (2000) Chernosotennye sojuzy i organizacii — Black Hundred unions and organizations. *Politicheskie partii Rossii: istorija i sovremennost' — Political parties of Russia: History and Modernity*. Moscow: Russian Political Encyclopedia. p. 84–96. (In Russian).
3. MIHAJLOVA, E. (2007) Ideologija pravyh partij i organizacij Povolzh'ja nachala XX veka (regional'nyj aspekt) — The ideology of right-wing parties and organizations of the early twentieth century, the Volga region (regional aspect). *Voprosy istorii — Questions of history*. No. 11. p. 18–34. (In Russian).
4. OMELYANCHUK, I. (1997). Chornosotenny rukh v Ukrayini na pochatku KhKh stolittya — Reactionary movement in Ukraine in the early twentieth century. *Suchasnist' — Modernity*. No.12. p. 86–93. (In Ukrainian); OMELYANCHUK, I. (2006) Chislennost Soyuzu Russkogo Naroda v 1907–1914 gg. v pravoberezhnyih ukrainiskih guberniyah: istoriya i kultura — The number of the Union of Russian People in the 1907–1914 biennium in the right-bank Ukrainian provinces of history and culture. *Ezhegodnik. — Yearbook*. Moskov. (In Ukrainian); OMELYANCHUK, I. (2000). *Chernosotennoe dvizhenie na territorii Ukrainy (1904–1914 gg.) — Black-Hundred movement on the territory of Ukraine (1904–1914 gg.)*. Kiev. p. 299. (In Russian).
5. STEPANOV, S. (1998). *Chernosotency i ih bor'ba s bezzakoniem i smutoj — The Black Hundreds and the fight against lawlessness and sedition*. [Online]. 15/06/1998. Available from: <http://nationalism.org/rodina/history/chernsotnya.htm>. [Accessed 10 October 2016]. (In Russian).
6. PLATONOV, O. A. (ed.) (2008) Chernaja sotnja — The Black Hundreds. *Istoricheskaja jenciklopedija 1900–1917 — Historical Encyclopedia 1900–1917*. Moscow: Institute of Russian civilization. (In Russian).
7. KICHEEV, V. (2008). *Otechestvennija istoriografija chernosotennomonarhicheskikh organizacij Rossii v nachale XX veka — Domestic historiography of Russian Black Hundred-monarchist organizations in the early twentieth century*. Ulan-Ude: IPK VSGAKI. (In Russian).
8. VARTA, I. (2008). *Partide și organizații politice on Basarabia on perioada revoluției din 1905–1907 — Political parties and organizations in Bessarabia during the revolution of 1905–1907*. Kishiniv. (In Moldavian).
9. *Lystuvannya z Bessarabs'kym huberns'kym zhandarms'kym upravlinnyam, holovnokomanduyuchym Izmayil's'koho povitu, z unterofitseramy dodatkovoho shtatu na punktakh povitu z perevirky politychnoy blahonadiynosti zhyteliv povitu — Correspondence with the Bessarabian provincial gendarmerie, chief Ismail County, from non-commissioned officers additional staff at border district of checking political reliability County residents (1916) Fund 1007. Description 1. Case 52. Komunal'na ustanova «Izmayil's'ky arkhiv» — Municipal institution «Izmail archive»*. Izmail. (In Russian).

10. *Politychnyy ohlyad pomichnyka nachal'nyka Bessarabs'koho huberns'koho zhandarms'koho upravlinnya na prykordonnomu punkti v m. Izmayil ta Izmayil's'komu poviti — Political Review Bessarabian Assistant Chief Provincial Gendarmerie Border on in. Izmail and the Izmail district (1907) Fund 1172. Description 1. Case 15. Komunal'na ustanova «Izmayil's'kyu arkhiv» — Municipal institution «Izmail archive». Izmail. (In Russian).*
11. ZALEZHSKIY, V. (1929). *Monarhistyi — Monarchists*. Har'kov. (In Russian).
12. PLATONOV, O. *Russkaja nacional'naja filosofija v trudah ejo sozdatelej — Russian national philosophy in its creators works*. [Online]. 03/06/2011. Available from: http://hrono.ru/biograf/bio_b/butmi.html. [Accessed 10 October 2016]. (In Russian).
13. OMEL'JANCHUK, I. (2000). *Chernosotennoe dvizhenie na territorii Ukrainy (1904–1914 gg.) — Black-Hundred movement on the territory of Ukraine (1904–1914)*. Kiev: The National Institute of Ukrainian-Russian relations. (In Russian).
14. *Ustav obschestva pod nazvaniem «Soyuz russkogo naroda» — Charter company under the name «Union of Russian People» (2000) [Online]. 10/02/2000. Available from: <http://www.rusnar.ru/pages.php?p=charter>. [Accessed 10 October 2016]. (In Russian).*
15. PLATONOV, O. A. (ed.) (2008) *Chernaja sotnja — The Black Hundreds. Istoricheskaja jenciklopedija 1900–1917 — Historical Encyclopedia 1900–1917*. Moscow: Institute of Russian civilization. (In Russian).
16. OMELYANCHUK, I. (1997). *Chornosotenny rukh v Ukrayini na pochatku XX stolittya — Reactionary movement in Ukraine in the early twentieth century. Suchasnist' — Modernity*. No.12. p. 86–93. (In Ukrainian)

Надійшла до редакції 16 жовтня 2016 р.

УДК 94(477)/«1907–1910»

В. Д. Сусоров

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ ПСР І НЕОНАРОДНИЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ ПІСЛЯ 1905–1907 рр.

Херсонський національний технічний університет,
Бериславське шосе, 24, Херсон, 73024, Херсонська обл., Україна

Сусоров Віктор Дмитрович, д. і. н., проф., професор кафедри філософії, політології та українознавства, e-mail: susor.v.d.v@bk.ru

АНОТАЦІЯ

У статті на основі різноманітного матеріалу аналізується кризовий стан Партії соціалістів-революціонерів та неонародницьких організацій після революції 1905–1907 рр. Після революційна криза охопила всі революційні партії, однак лише ПСР зазнала не тільки організаційного, але й ідейного удару. Разом з тим вказуються різні шляхи виходу з кризового стану як ПСР, так і керівників неонародницьких організацій. ПСР прагнула створити на місцях когорта професійних революціонерів, народні соціалісти планували добитися легалізації партії.

У підсумку статті наголошується, що усі спроби ПСР та неонародницьких організацій знайти ефективний шлях виходу з кризи в умовах урядової реакції та реалізувати окреслені завдання у той час були нереальні.

Ключові слова: криза; організація; реформа; конференція; постанова.